

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 11 • sayı / issue: 22 • aralık / december 2024 • 511-541

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1600722

İBN CÜZEY'İN TEFSİRİNDE TERCİH UYGULAMALARI

The Method of Preference in Ibn Juzay's Tafsir

Mehmet KAYA

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı, Konya, Türkiye [id](https://orcid.org/045hgzm75) [ror.org/045hgzm75](https://orcid.org/045hgzm75)

Assoc. Prof., Selçuk University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences Department of Tafsir, Konya, Türkiye

✉ kayamehmet1453@hotmail.com [id](https://orcid.org/0000-0003-0066-5232) <https://orcid.org/0000-0003-0066-5232>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30.06.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 04.11.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2024

” Atıf / Cite as: Kaya, Mehmet. "İbn Cüzey'in Tefsirinde Tercih Uygulamaları". *Mütefekkir* 11/22 (2024), 511-541. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1600722>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This article is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İBN CÜZEY'İN TEFSİRİNDE TERCİH UYGULAMALARI

Öz

Bu çalışmada tercih olgusunun tefsirdeki yansıması incelenmiştir. Bu olgu İbn Cüzey el-Kelbî'nin (ö. 741/1340) et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl adlı eseri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu eser âyetlerin yorumunda sıklıkla farklı görüşlere yer verilmesi ve bu görüşler arasında tercihte bulunulması yönüyle büyük bir önemi haizdir. Eser, mukaddimesinde tefsirde tercih olgusuna ilişkin teorik olarak verilen bilgiler açısından da diğer tefsirlerden ayrılmaktadır. Bir âyete ilişkin farklı yorumların uygulama sahasına sokulamaması yahut bazı görüşlerin birbiriyle uzlaşmaması bu görüşler arasında tercihi zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple birçok müfessir tefsirinde farklı yorumlar arasında tercihte bulunmaktadır. Tefsirinde tercihe yoğun biçimde başvuran müfessirlerden biri de Endülüs tefsir geleneğine mensup İbn Cüzey'dir. Tefsirdeki tercih kriterleri incelendiğinde onun, Kur'an yorumunda ihtilafı azaltıp standart bir metot oluşturmayı hedeflediği ifade edilebilir. Eser bu yönüyle hala devam eden tefsirde usulün varlığı tartışmalarına da ışık tutacaktır. Temel amacı tercih olgusunun tefsirdeki fonksiyonunun somut biçimde gösterilmesi olan bu çalışmanın ülkemizde tefsirde tercih olgusu ve İbn Cüzey'in tefsiri hakkında yapılan az sayıdaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlaması da amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine dayalı olarak hazırlanan bu çalışmada İbn Cüzey'in tercihi hangi kriterler çerçevesinde yaptığı ve hangi konulara yoğunlaştığı sorularına cevap aranmıştır. Araştırma sonucunda müfessirin tefsirinin mukaddimesinde on iki olarak belirttiği tercih ilkelerinin uygulamadaki sayısını yirmi beşe çıkardığı, tercihlerini Kur'an tarihi, tefsir usulü, Kur'an yorumu ve kıraate ilişkin alanlarda uygulamaya geçirdiği, onun bu tercihlerinde mensubu olduğu Endülüs tefsir geleneğinin bariz etkisi olduğu, bu çerçevede Zâhîrî bakış açısı, Kur'an bütünlüğü ve rivayetlerle desteklenen görüşler ile mensubu olduğu Mâlikî mezhebinin görüşlerine uygun yorumları tercih ettiği görülmüştür. Ayrıca onun, tefsirinde yer yer belirttiği kriterlere aykırı tercihte bulunduğu da saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tercih, Uygulama, İbn Cüzey, et-Teshîl.

The Method of Preference in Ibn Juzay's Tafsir

Abstract

The study examines the reflection of the phenomenon of preference in tafsir. This will be discussed within the framework of Ibn Juzay al-Kalbî's (d. 741/1340) work al-Tashîl li ulûm al-tanzîl. This work is of great importance because it frequently includes different views in the interpretation of the verses and makes choices between these views. The work differs from other tafsîrs in terms of the theoretical information given about the phenomenon of preference in tafsîr in its introduction. The inability to include different interpretations of a verse in practice or the disagreement of some views with each other makes it necessary to choose between these views. For this reason, many commentators choose between different interpretations in their tafsîrs. One of the commentators who extensively use preference in his tafsîr is Ibn Juzay, who belongs to the Andalusian tafsîr tradition. Upon examining the preference criteria in this tafsîr, it can be concluded that its goal is to minimize controversy and establish a standard approach in the interpretation of the Qur'an. In this respect, the work will shed light on the ongoing discussions about the existence of a method in tafsîr. The main aim of this study is to concretely

demonstrate the function of the phenomenon of preference in tafsir, and it also aims to contribute to enriching the limited literature in Turkey on the phenomenon of preference in tafsir and Ibn Juzay's exegesis. This study employs document analysis and tries to find answers to the questions regarding the criteria under which Ibn Juzay made his choice. As a result of the research, it was found that the commentator increased the number of preference principles from twelve, as stated in the introduction of his tafsir, to twenty five in practice. He applied his preferences in areas such as Qur'an history, tafsir methodology, Qur'an interpretation, and recitation, and his preferences were clearly influenced by the Andalusian tafsir tradition. It has been observed that he preferred interpretations in line with the Zahiri perspective, the integrity of the Qur'an, the views supported by narrations, and the views of the Maliki sect to which he adheres to. It has also been determined that he made choices that contradicted the criteria he stated in his commentary.

Keywords: Tafsir, Preference, Practice, Ibn Juzay, al-Tashil.

GİRİŞ

İnsanoğlunun yaşamını şekillendiren en önemli unsurlardan biri tercihleridir. İnsanın tercihleri maddi ihtiyaçlara yönelik olduğu gibi duygusal ve mental ihtiyaçlara yönelik de olabilir. Bu tercihlerden bir kısmı tarih boyu tekerrür ederken bazıları değişebilmektedir.¹ "Bir şeyi diğerine göre daha iyi, üstün veya önemli sayma, yeğ tutma, tartma" şeklinde tanımlanan² tercih farklı kültürlerden beslenen, farklı bilgi ve bilinç düzeylerine ve bakış açılarına sahip olan insan hayatının birçok anında var olan bir olgudur. Tercihin verimli olabilmesi için rasyonelliğe ve belli parametrelere dayanması, kararın etkili ve gerektiği durumlarda da uygulanabilir olması gerekmektedir. Bu sebeple tercihte bulunan kişinin konu hakkında bilgili olmasının yanı sıra davranış özgürlüğünü kabul etmesi ve yaklaşımını uygulamaya geçirmesi de gerekmektedir.³ Tercih salt bir seçme işlemi olmayıp içinde eleştiri de barındırmaktadır. Zira tercihte bulunan kişi görüşleri ve imkânları değerlendirerek doğru olanı hatalı olandan ya da daha iyi olanı diğerlerinden ayırt etmektedir.⁴ Tercih temelde akli bir eylem olsa da her tercihte farklı faktörler etkili olmaktadır. Kişinin kişisel tutumu, hayatında

¹ Zeynep Ceran, "Kur'an Ayetleri Işığında Tarihî Tekerrür Probleminin Değerlendirilmesi", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2016), 17.

² Ahmed Sa'd el-Hatib, *Mefâtihu't-tefsir -Mu'cem şâmil limâ yehümmü'l-müfessiru ma'rifetahu min usûli't-tefsir ve kavâidih ve mustalahâtih ve mühimmâtih* (el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Sa'ûdiyye: Dârü't-Tedmüriyye, 2010), 1/268; İsmail Parlatur vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 2/2196; Şükrü Özen, "Tercih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/484.

³ Bu konuda bk. Cenkan Sağır, *Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler ve Karar Verme Sürecinde Etiğin Önemi: Uygulamalı Bir Araştırma* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 10-13, 29-31.

⁴ Bu konuda bk. Ziyâüddin Nasrullah b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir fi edebi'l-kâtib ve ş-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hüfi - Bedevî Tabâne (Kahire: Dârü'n-Nahda, ts.), 1/70.

elde ettiği kazanımlar, yaşadığı çevre ve beklentileri tercihlerini etkilemektedir.⁵ Bir şeyi tercih etmek demek aynı zamanda ona değer yüklemek anlamına geldiğinden tercih edilen şey ya da düşünceyi önemli kılan husus ona atfedilen değerdir.⁶

“Tercih” Arapça bir kelime olup aynı anlama gelen kelimeler arasında en yaygın kullanılanıdır. Bu dilde bu kelimelerin dışında bu anlamda “ihtiyar, ictibâ, ıstıfâ, ıstihbâb, ıstınâ” kelimeleri de kullanılmaktadır.⁷ Tercih kelimesinin temel anlamı meyletmek olup⁸ bu anlamdan hareketle bu kelime أرجحت الميزان şeklinde “tartının bir tarafına meyledinceye kadar ağırlık koymak/حتى مال/أثقلته” anlamında kullanılmaktadır.⁹ Bu kullanımlar incelendiğinde tercihe ilişkin kelimelerde tercih edilen görüşün ihtimal açısından diğerlerine ağır bastığı; dolayısıyla tercihin görüşün doğruluğuna ilişkin kesin bir kanaat ortaya koymaya yetmediği ifade edilmek istenmektedir.¹⁰

Tercihle aynı anlamda kullanılan bir diğer kelime ise “ihtiyar”dır. Bununla birlikte aralarında nüans vardır. “Bir görüşün diğerine üstün tutulması” anlamına gelen tercih, olumlu ya da olumsuz seçimleri kapsarken, ihtiyar kelimesi, h-y-r köküne istinaden “hayırlı olanın alınması” anlamını içermektedir.¹¹ Dolayısıyla ihtiyar tercihten daha dar bir anlamı ifade etmektedir. Tercihin, görüşler arasında kesin kanaat belirtmeden birini öne çıkarmayı,¹² ihtiyarın ise kesin kanaat belirtmek için kullanıldığı da ifade edilmektedir.¹³ Gerek tefsirlerde gerekse akademik çalışmalarda iki kelime birbiri yerine kullanılmakla birlikte aralarında fark olduğu belirtilmektedir. Buna göre her iki kelime arasında umum ve husus ilişkisi olduğu; tercihin

⁵ bk. Işıl Karpaz - Aysen Aktuğlu, “Tüketiciler Markaları Nasıl Tercih Ediyor? (Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2006), 45-49.

⁶ bk. Asım Yapıcı - Zeki Salih Zengin, “İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003), 178.

⁷ Kur’an’da kullanılan bu kelimelere ilişkin bilgi için bk. Ramazan Gürel, “Kur’an-ı Kerim’de Tercih İfade Eden Kavramlar Işığında ‘Tercihle Bulunma’ Olgusunun Eğitici Yönleriyle Analizi”, *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2013), 217-250.

⁸ bk. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-‘Arabîyye* (Beyrut: Dârü’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1987), 1/364; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, thk. Muhammed ‘Avvid Mur’ib (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2001), 4/142; Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Kuveyt: Vizâratü’l-İrşâd ve’l-Enbâ’, 2001), 6/386.

⁹ Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî (B.y.: Dârü ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 3/78.

¹⁰ Bu konuda bk. Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî Ebû’l-Bekâ, *el-Külliyât Mu’cem fi’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lüğaviyye*, thk. Adnân Derviş - Muhammed el-Mısrî (Mısır: Müessesetü’r-Risâle, 1431), 62; bk. ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 11/243.

¹¹ Ebû’l Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-lüğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (B.y.: Dârü’l-Fıkr, 1979), 2/232; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 11/243.

¹² ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 6/384.

¹³ Muhammed b. Ali İbnü’l-Kâdî et-Tehânevî, *Mevsû’atü’l-keşâf-i ıstihâti’l-fünûn ve’l-‘ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/119-120.

zayıf ve şaz görüşü reddedip zıt görüşü almayı, ihtiyarın ise müfessirin görüşlerinden birini öne çıkarmayı ifade etmesi yönüyle tercihi kapsadığı, bu yönüyle her ihtiyarın bir tercih olduğu her tercihin ise ihtiyar olmadığı belirtilmiştir.¹⁴

Geçmiş İslâmî ilimlerin diğer branşları kadar eskiye gitmeyip sistematik olmasa da tefsir ilminde de tercihin tanımı yapılmış, kuralları belirlenmiştir. Tefsir ilminin diğer ilimlerle ilişkili olması sebebiyle tercih kurallarının bir kısmının bu ilimlerden alınması,¹⁵ kuralların çoğunlukla son dönemde ve bireysel çerçevede belirlenmiş olması tefsir ilminde tercihin diğer ilimlere oranla daha geç sistemleşmesine neden olmuştur.

Tefsir ilminde “*Bir delile ya da kaideye dayanarak yahut da diğer görüşlerin zayıf olduğu belirterek ya da reddederek âyet hakkındaki görüşlerin birini takviye etmek*” şeklinde tanımlanan¹⁶ tercihe neden olan temel unsur bir âyet yahut konu hakkındaki ihtilaflardır.¹⁷ Bu ihtilaf önceki müfessirlerin yorumları üzerinden gerçekleşebileceği gibi tercih yapacak müfessirin yorumları üzerinde de gerçekleşebilir. Bu ihtilafın tezat türünden olması zorunlu olmayıp telâzüm türünden ihtilaflarda da tercih olgusu devreye girmektedir. Tefsirde tercihe gerekçe oluşturacak yorum biçimlerinin niteliğinin şu şekilde olması gerektiği belirtilmiştir:

1. Âyetin herhangi birine hamli mümkün olmayacak derecede çelişenler,
2. Birbiriyle tearuz etmemekle birlikte Kur’an, sünnet ve icmânın delaletiyle tearuz edenler,
3. Diğer yorumlarla ya da Kur’an, sünnet ve icmânın delaletiyle tearuz etmemekle birlikte bunlardan biri diğerinden evla olanlar.¹⁸

Müfessir âyet hakkındaki farklı anlamlardan birini ya da birkaçını öne çıkarmakla birlikte bu durum, mercûh görüşün Allah’ın muradı olabilmesi açısından hatalı olmasını da gerektirmektedir.¹⁹ Bu yönüyle tercih salt

¹⁴ el- Harbî, *Menhecü'l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî fi't-tercîh beyne'l-akvâli't-tefsîriyye -dirâse nazariyye tatbikiyye-* (Riyad: Merkezü Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2010), 57-58; bununla birlikte ihtiyarı kiraatlara, tercihi tefsire hasredenler de bulunmaktadır. bk. Muhsin Demirci, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 117-118.

¹⁵ el-Hatîb, *Mefâtîhu't-tefsîr*, 269.

¹⁶ Hüseyin b. Ali Hüseyin el-Harbî, *Kavâ'idü't-tercîh 'inde'l-müfessîrin dirase, nazariyye, tatbikiyye* (Riyad: Dârü'l-Kâsım, 1996), 35; diğer tanımlar için bk. el-Hatîb, *Mefâtîhu't-tefsîr*, 268; Demirci, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü*, 299.

¹⁷ Konuya ilişkin bilgi için bk. Celal Kirca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1993), 49-67; el-Hatîb, *Mefâtîhu't-tefsîr*, 85-95; Celalettin Divleki, “Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler”, *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (2004), 5-17; Recep Demir, “Tefsirde İhtilâf Olgusu ve Tercih İlkeleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2021), 10-11.

¹⁸ Konu hakkında bilgi için bk. Harbî, *Kavâ'idü't-tercîh*, 42-45.

¹⁹ bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min*

görüşler arasından birini öne çıkarma faaliyeti olarak işlev görmemekte; tefsirle ilgili olmayan, inanca ilişkin yanlış yorumların ayıklanması ve yanlış yorum ve bilgilerin çıkarılarak doğru yoruma ulaşılması işlevini de gerçekleştirmektedir.²⁰

Tefsirde tercih olgusunun başlangıcını tedvin döneminden itibaren tarihlendirmek uygun düşmektedir.²¹ Bu dönemde sınırların genişlemesine bağlı olarak Müslüman sayısının artması ve değişik din ve kültürlerden gelen fikirlerin etkisi ile oluşan mezhebi tutumun tefsire yansması farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuş,²² bu durum bu yorumlar arasında tercihi zorunlu kılmıştır. Bu tarihten sonra tefsirlerde tercih yaygın biçimde yer almakla birlikte tefsirde tercihin bir olgu haline gelmesi ve konuya ilişkin ifadelerin oluşması Taberî (ö. 310/923) ile birlikte oluşmuştur.²³

Gazzâlî (ö. 505/1111) ile ana akım haline gelen Kur'an'ı çok anlamlı bir metin olarak görme eğilimi²⁴ farklı yorumların önünü açmış; bu durum tefsirde farklı görüşler arasında tercihte bulunulmasına neden olmuştur.²⁵

Tefsirde genel geçer olmamakla birlikte son dönemde kaleme alınan eserlerde tercih kriterlerine yer verilmiştir. Kur'an, sünnet, icmâ ve siyak olmak üzere dört ana başlıkta incelenen bu kuralların her birinin kendi içerisinde alt başlıkları bulunmaktadır.²⁶

1. İBN CÜZEY'İN TEFSİRİNDE TERCİH UYGULAMALARI

Endülüs'te yetişmiş ve çok sayıda âlimden ders almış olan İbn Cüzey tefsir, fıkıh, kıraat, hadis, Arap dili ve tasavvuf alanlarında derinleşmiş²⁷ ve

²⁰ 'ilmi'l-usûl, thk. eş-Şeyh Ahmed 'Azv 'Înâye (Dimeşk: Dârü'l-Kütübî'l-'Arabî, 1999), 1/70.

²¹ Harbî, *Kavâ'idü't-tercîh*, 10.

²² Mehmet Ali Durur tarafından kaleme alınan *Abdullah İbn Abbâs'ın Kur'an'ı Tefsiri ve Tefsirde Dilbilimsel Tercihleri* başlıklı doktora tezinin ismine bakıldığında tefsirde tercih olgusunun sahabe döneminde başladığı izlenimi oluşmakla birlikte çalışmadaki ilgili başlıklarda İbn Abbas'ın âyet hakkındaki farklı görüşler arasından tercihte bulunmasına yönelik herhangi bir örnek verilmediği; verilen örneklerin ise onun, kelimelerin anlamının eş anlamlı kelimelerle açıklanması işlemi olduğu görülmektedir. bk. Mehmet Ali Durur, *Abdullah İbn Abbâs'ın Kur'an'ı Tefsiri ve Tefsirde Dilbilimsel Tercihleri* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 72-193.

²³ bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 90.

²⁴ bk. Atik Aydın, "Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 277-292.

²⁵ bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Reşid Rıza el-Kabbânî (Beyrut: Dârü lhyâi'l-'Ulûm, 1986), 21-22.

²⁶ Ömer Özsoy, "Tefsirin Açmazı Kur'an'ı Başka Zamanlara Konuşturmak", *Kur'an'ı Anlama Yolunda Kuramer Konferansları-I* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017), 68.

²⁷ Konu hakkında bilgi için bk Harbî, *Kavâ'idü't-tercîh*, 60-651; el-Hatîb, *Mefâtihu't-tefsîr*, 269-271; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 299; Mustafa Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 1/12.

²⁸ İbrahim b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti 'ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr (Kahire: Dârü't-Türâs li't-tab' ve'n-neşr, ts.), 1/36.

bu alanlarda çeşitli eserler yazmıştır. Onun en meşhur eseri *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl* adlı tefsiridir.²⁸ *et-Teshîl* özlü bir eser olmasının yanı sıra mukaddimesinde tercih olgusu hakkında derinlikli bilgilerin verilmesi, bazı rivayet ve görüşlerin tahlile tabi tutulup tenkit edilmesi ve müellifin kendi tercihini belirtmesi bakımından önemi haizdir.²⁹

Tefsirde tercih olgusuna birçok eserde rastlanılmakla birlikte Endülüs coğrafyasında bu olguya diğer müfessirlerden daha fazla önem verildiği görülmektedir. Endülüs'te farklı dini ve etnik yapıya mensup insanların bulunması farklı görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olmuş, bu durum çatışmacı ve azınlık konumunda kalan Müslümanlar için savunmacı bir bakış açısının gelişmesine neden olmuştur.³⁰ Bu durum tefsirde de etkisini göstermiş; bu coğrafyaya mensup müfessirler yanlış ya da zayıf yorumların tefsire girmesini engellemek için tercihe sıklıkla başvurmuştur. Endülüs tefsir anlayışının gereksiz ayrıntılardan ve aşırılıklardan arınmış, sistematik, sorgulayıcı, eleştirel olması³¹ İbn Cüzey'in tefsirine de yansımış; eserde birçok yorum eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmış, farklı yorumlar arasında tercihte bulunulmuştur.

İbn Cüzey'in görüş ve rivayetlere karşı eleştirel bir tavır takınan Endülüs'te yetişmiş olması, entelektüel bir ailede yetişmiş olması,³² Arap dili, fıkıh, usul, edebiyat ve hadiste otorite olması sebebiyle farklı bilgi ve görüşlere vâkıf olması,³³ çok sayıda âlimden ders alması, bir kadı olması,³⁴ tefsir hâfızı olması sebebiyle tefsire ilişkin farklı görüşlere hâkim olması³⁵ ve tetkik gücünün güçlü olduğunu belirttiği Zemahşerî'yi (ö. 538/1144) temel referanslardan biri olarak alması³⁶ onun analiz yeteneğini geliştirmiş ve bu durum *et-Teshîl* tefsirinde bir âyete yahut konuya ilişkin görüşlerin analiz edilmesi ve bu görüşler arasında sıklıkla tercihte bulunulması sonucunu doğurmuştur.

İbn Cüzey'in *et-Teshîl* adlı tefsiri dar hacimli olmasına rağmen yoğun

²⁸ İbn Cüzey'in hayatı ve eserleri hakkında bk. İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 1/188; Ahmed Muhammed et-Tilmisânî el-Makarrî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelûsi'r-ratîb*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 5/514-517; Ahmet Özel, "İbn Cüzey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/406-407.

²⁹ Özel, "İbn Cüzey", 19/406.

³⁰ Endülüs tefsir geleneğinde eleştiri hakkında bilgi için bk. Mehmet Kaya, *Endülüs Tefsir Geleneğinde Eleştiri -Bahru'l-muhîr Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 135-157.

³¹ Mustafa Şentürk, "Endülüs Tefsîr Kültürü", *Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 11/21 (01 Ocak 2012), 71.

³² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine* (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifü'l-Usmâniyye, 1972), 3/356.

³³ Makarrî, *Nefhu't-tîb*, 5/514; Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/356.

³⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 1/188.

³⁵ Makarrî, *Nefhu't-tîb*, 5/514.

³⁶ bk. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 1/14.

bir metne sahiptir.³⁷ İbn Cüzey, tefsirinin bu özelliğinin kendisine tahlil ve tenkit yoluyla müfessirlerin görüşlerinin doğru ya da yanlışlığına hükmederek tercihe şayan görüşü belirtme imkanını tanıdığını ifade eder.³⁸ Bununla birlikte o, her zaman farklı görüşler arasında tercihte bulunmadığı³⁹ gibi bazen bir âyet hakkındaki farklı görüşlerin hepsinin Allah'ın muradı olabileceğini belirtmektedir.⁴⁰

Delillerin çelişmesi durumunda mümkün olduğunca hepsiyle amel edilmesi gerektiği görüşünde olan İbn Cüzey, bunun mümkün olmaması durumunda tercih yapılması gerektiğini belirtir.⁴¹ Bazı âlimlerin inkârına rağmen tercihin bir olgu olduğunu ifade eden İbn Cüzey, tercihin ancak zannî delillerde yapılabileceğini; deliller arasında cem' ve tercih imkânı olmaması durumunda her ikisinin de sakıt olacağını belirtir.⁴²

Tefsirinde müfessirlerin görüşlerini inceleyerek onların doğru ve yanlış olanlarını ortaya koymanın yanı sıra râcih ve mercûh görüşleri belirteceğini ifade eden İbn Cüzey, müfessirlerin yorumlarının kabul ve ret açısından farklı kategorilerde olduğunu; bu görüşlerin bir kısmının sahih olup kabul edilebileceğini, bir kısmına ise batıl olması sebebiyle iltifat edilemeyeceğini belirtir. Bazı görüşlerin ise doğru ve fasit olma ihtimalinin olduğunu belirten müfessir, üçüncü kategorideki görüşlerin birbirine eşit ya da farklı olabileceğini; farklılığın da az ya da çok olabileceğini belirtir. Bu kategoriler ve görüşlerin aralarındaki farkı çeşitli ibarelerle ortaya koyduğunu belirten müfessir, onların en hafifini "hata" ve "batıl" kelimeleriyle, daha ağır eleştirilerini ise "zayıf" ve uzak/ba'îd" kelimeleriyle ifade ettiğini belirtir. İbn Cüzey ardından tercihe ilişkin ortaya koyduğu ifadelerin sırasıyla "ercah", "akvâ", "azhar" ve "eşher" olduğunu;⁴³ ayrıca tercih ettiği görüşleri en önde ya da malum sigâ ile naklettiğini ve bu görüşlerin sahibini açıktan belirttiğini ifade eder.⁴⁴

İbn Cüzey, tefsirinin mukaddimesinin beşinci babında tefsirde ihtilaf sebeplerine ve tercihe ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Tefsirinde farklı görüşler arasındaki tercihi ilmi kaideler ve özellikle de Arap dili çerçevesinde yaptığını belirten İbn Cüzey,⁴⁵ on iki ihtilaf sebebinin çözümüne yöne-

³⁷ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/56.

³⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/10.

³⁹ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/145, 160, 164, 240, 249, 268, 304, 309, 374, 381, 384, 386, 400, 412; 2/370, 372, 374, 376, 378, 388, 398, 400, 404, 412, 415, 417, 418, 422 vd.

⁴⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/88.

⁴¹ bk. İbn Cüzey, *Takrîbu'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed el-Muhtâr b. eş-Şeyh Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti (Medine: y.y., 2002), 462-464.

⁴² bk. İbn Cüzey, *Takrîbu'l-vusûl*, 468-471; ayrıca bk. Harun Bekiroğlu, *Kur'an Yorumunda Fıkıh Usûlünün İşlevi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 355-364.

⁴³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Cüzey tefsirinde 38 farklı tercih ifadesine yer vermektedir.

⁴⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/4-5.

⁴⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/5.

lik şu on iki tercih kriterini öne sürmektedir:

1. Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmek. Bir konuda Allah'ın muradına Kur'an'ın bir başka yerinde değinilmişse bu açıklama diğer yorumlara tercih edilir.

2. Hz. Peygamberin hadisi. Sahih hadiste Kur'an tefsirine ilişkin bir yorum bulunursa bu yorum diğerlerine tercih edilir.

3. Cumhurun ya da müfessirlerin çoğunluğunun yorumu. Çünkü bir sözü söyleyenin çokluğu onu tercihi gerektirir.

4. Tefsirde hulefâ-yi raşidîn ve Abdullah b. Abbas gibi tefsirde otorite müfessirlerin yorumu.

5. Lügat, i'râb, sarf ve iştikak gibi yorumun doğruluğunu gösteren Arap dillinin verileri.

6. Sözün doğruluğunu destekleyen siyak.

7. Zihne ilk aşamada gelen anlam. Çünkü bu, o anlamın rüchaniyetine delildir.

8. Hakikatin mecaza takdim edilmesi. Çünkü usûl âlimlerine göre sözün hakikate hamli mecaza hamlinden evladır. Bununla birlikte kesret-i i'stimal durumunda mecaz tercih edilir.

9. Umumun hususa takdimi. Sözde, umumun asıl olmakla birlikte bir delil olması durumunda âm lafız hâs lafza takdim edilir.

10. Mutlak lafzın mukayyede takdimi. Bir delil olması durumunda mutlak lafız mukayyede takdim edilir.

11. Zahir ismin muzmara takdimi. Bir delil olması durumunda zâhir lafız muzmara takdim edilir.

12. Kelâmın mevcut söz dizimi üzerine hamledilmesi. Bir delil olması durumunda kelâmda takdim ya da tehir olduğu düşünülebilir.⁴⁶

İbn Cüzey'in tefsirinde tercihe önem vermesinde ve bu konuda ortaya koyduğu ilkelerde onun mensubu olduğu Mâlikî mezhebinin istidlâl usulünün de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira görüşlerin delil değeri açısından mütefakun aleyh, mâ cerâ bihi'l-'amel, râcih, meşhur ve el-kavlü'l-müsâvî li-mukâbilih şeklinde sıralandığı Mâlikî mezhebinde fikirlerin amel ve genel kabule göre geçerli sayıldığı,⁴⁷ İbn Cüzey'in de tercihe ilişkin sıraladığı ilkelere bu hususlara yönelik maddelere yer verdiği görülmektedir.

İbn Cüzey, tefsirinde Kur'an tarihi ve tefsir usulüne ilişkin tefsire yardımcı ilimlerin yanı sıra doğrudan âyetler hakkındaki farklı yorumlar ara-

⁴⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/12-13.

⁴⁷ Bu konuda bk. Eyyüb Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/527-528.

sında da tercihte bulunur. Bu girişin ardından İbn Cüzey'in tercih uygulamalarını başlıklar altında inceleyebiliriz.

1.1. Kur'an Tarihine İlişkin Tercihleri

İbn Cüzey tefsirinde Kur'an tarihine ilişkin sadece ilk inen âyetler konusundaki ihtilafa yönelik tercihte bulunur. O, tefsirinin mukaddimesinde ilk inen âyetlerin el-'Alak sûresinin ilk âyetleri olduğunu, bu âyetlerin ardından da el-Müzzemmil ve el-Müddessir sûrelerinin indiğini belirtir. Devamında el-Müzzemmil ve el-Müddessir sûrelerinin ilk olarak indiğine ilişkin görüşleri temriz sigası ile naklederek onları doğru bulmadığına dolaylı olarak işaret eden İbn Cüzey, Hz. Âişe'den (ö. 58/678) nakledilen rivayet⁴⁸ sebebiyle ilk inen âyetlerin el-'Alak sûresinin ilk beş âyetleri olduğu yönündeki görüşün doğru (sahih) olduğunu belirtir. Ardından en son inen âyetlere değinen İbn Cüzey, bu konuda en-Nasr sûresini ilk olarak ve malum sigâ ile zikrederken el-Bakara sûresindeki zina âyeti⁴⁹ veya bir önceki âyetin indiğine ilişkin görüşü ise temriz sigasıyla zikreder.⁵⁰ Bu konuda açık bir görüş belirtmemekle birlikte İbn Cüzey'in ilk görüşü tercih ettiği anlaşılmaktadır. Son inen âyetler hakkındaki rivayetlerin kesinlik arz etmemesi sebebiyle İbn Cüzey'in tercihini kesin ifadelerle ortaya koymadığı; bununla birlikte, her ne kadar tefsirinde değinmese de bu rivayeti İbn Abbas'ın nakletmesi sebebiyle⁵¹ ilk sırada zikrederek tercihini dolaylı olarak belirttiği görülmektedir.

1.2. Tefsir Usulüne İlişkin Tercihleri

İbn Cüzey eserinde tefsir usulüne ilişkin bazı konularda da tercihte bulunur. Bu bağlamda o, tefsir-te'vil ayırımı, esbâb-ı nüzûl, muhkem-müteşâbih ve neshe ilişkin görüşler arasında tercihte bulunmaktadır. Şimdi müfessirin konuya ilişkin tercihlerine geçebiliriz.

1.2.1. Tefsir-Te'vil Ayırımı

Tefsir-te'vil ayırımı konusunda üç görüş bulunduğunu belirten İbn Cüzey ilk olarak her ikisinin aynı anlamda olduğu şeklindeki görüşe yer verdikten sonra bu konudaki ikinci görüşün tefsirin lafızlarda, te'vilin manalarda olduğu yönündeki görüş olduğunu belirtir. Müfessir, üçüncü sırada zikrettiği tefsirin şerh, te'vilin ise kelâmı "bir karine sebebiyle zahir mananın gerektirdiği anlamın dışında bir manaya hamletmek" şeklindeki görüşün doğru olduğunu belirtmekle birlikte bu tercihinde herhangi bir karine

⁴⁸ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1.

⁴⁹ İbn Cüzey burada sadece âyetin ismine değinmektedir. Onun bu ifadeyle sûrenin 168, 169, 268 ve 269. âyetlerini kastetmiş olması muhtemeldir.

⁵⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/6.

⁵¹ Abdurrahman Ebûbekr Celâleddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Sa'ûdiyye: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1974), 1/102.

belirtmemektedir.⁵² Tefsir ve te'vilin aynı olduğuna ilişkin görüş daha çok ilk dönem müfessirleri tarafından kabul görürken⁵³ her iki anlama yönteminin cari olduğu alanlara odaklanılarak ortaya atılan ikinci görüş usul ulemasının nezdinde⁵⁴ meşhurdur. Üçüncü tanımda ise tefsir sözlük anlamında te'vil ise ıstılah anlamında ele alınmıştır.⁵⁵ İbn Cüzey'in bu tanımlarda tarihsel ve anlamsal olgunlaşma sürecini göz önünde bulundurduğu ve ilk sırada erken dönem tefsirlerinde yer alan kelime anlamına odaklanılarak yapılan tanıma, ikinci sırada bu iki terimin ayrıştığı noktaları esas alan tanıma ve son olarak da tercih ettiği te'vilin ıstılahî tanımına yer verdiği görülmektedir. İbn Cüzey tercih ettiği bu son tanımda tefsir ile ilgili bir açıklamaya yer vermemekle birlikte onun te'vil için "zahir mananın gerektirdiği anlamın dışında bir mana" ifadesine yer vermesi,⁵⁶ tefsirin zahir anlamı içeren yorum olduğu kanaatinde olduğunu göstermektedir. Bu da onun Zâhirî anlayışı esas alan Endülüs tefsir ekolüne⁵⁷ mensup olmasıyla ilgilidir.

1.2.2. Mekki-Medenî

İbn Cüzey tefsirinde az da olsa âyetlerin Mekki-Medenî oluşuna ilişkin tercihte bulunur. Bu bağlamda onun el-Mâ'ûn sûresinin nerede indiğine ilişkin farklı görüşler arasındaki tercihi örnek verilebilir. Ebû Zeyd es-Süheylî (ö. 581/1185), sûrenin "Vay haline o namaz kılanların ki onlar namazlarının özünden uzaktır."⁵⁸ âyetine kadar Mekke'de indiği görüşündedir. Buna göre sûrede bahsedilen kişiler Ebû Cehil ve onun gibi kafirler olup bundan sonraki âyetler Medine'de Abdullah b. Übeyy İbn Selûl hakkında inmiştir. Bu görüşü ele alan İbn Cüzey, namazda sehv ve riya eleştirilerinin Medine'deki münafıklar için geçerli olduğunu; bununla birlikte sûrenin tamamının Mekke'de indiği şeklindeki görüşün daha meşhur olduğunu belirtir. Sûrenin geri kalan kısmının ise Mekke'de Müslüman olmakla birlikte imanı sahih olmayan kişi hakkında indiğini ifade eder.⁵⁹ İbn Cüzey'in, sûrenin Mekkiîliği-Medenîliği konusunda meşhur görüşü tercih ettiği görülmektedir. Sûrenin iki aşamada indiğine ilişkin bir rivayet olmaması ve sûrede konusal farklılığın bulunmaması sûrenin bir bütün olarak Mekke'de indiğini

⁵² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/10.

⁵³ bk. Mehmet Kaya, "Kur'an'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Te'vil ve Çeşitleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 126.

⁵⁴ bk. Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru l-hyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1957), 2/148-149.

⁵⁵ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci, *et-Teysîr fî kavâ'id-i 'ilmi't-tefsîr* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 4-5.

⁵⁶ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/10.

⁵⁷ Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Menhecû'l-medreseti'l-Endelüsiyye fî't-tefsîr -sıfâtuh ve hasâisuh* (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1997), 64; Kaya, "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhîti Çerçevesinde Tefsir İlminin Mahiyeti", *Tefsir İlminin Mahiyetine Yaklaşımlar -Klasikten Çağdaş Döneme*, ed. Enes Büyük (İstanbul: Kitâbi Yayıncılık, 2023), 46-48.

⁵⁸ el-Mâ'ûn 97/4-5.

⁵⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/614-615.

göstermektedir. Namaz adı altında ısıklık çalmak ve el çırpmaları⁶⁰ ile savaş yolculuğunda şımarıklık ve gösteriş yapmaları sebebiyle eleştirilen müşriklere ilişkin âyetler⁶¹ de bu sûrenin tamamının müşriklere yönelik olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir.

1.2.3. Esbâb-ı Nüzûl

İbn Cüzey “Hz. Peygamber’in risâlet döneminde vuku bulan ve Kur’an’ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılan bir terim olan⁶² esbâb-ı nüzûl rivayetleri arasında da yer yer tercihte bulunmaktadır. İbn Cüzey konuya ilişkin tercihlerini ya rivayetleri tamamen temriz sigasıyla⁶³ ya ilk rivayeti malum ikincisini ise temriz sigasıyla naklederek⁶⁴ yahut da özellikle Arap örfüne ilişkin İbn Abbas rivayetlerini önceleyerek dolaylı şekilde yapmaktadır.⁶⁵ Bununla birlikte onun herhangi bir tercihte bulunmadığı rivayet de bulunmaktadır.⁶⁶

İbn Cüzey konuya ilişkin doğrudan tercihlerini rivayetlerin anlamsal karşılığı konusunda yapmaktadır. Bu çerçevede ölüp Allah tarafından tekrar diriltilecek ve aydınlık bir yolda yürüyen kimse ile karanlıklarda olduğu belirtilen kimsenin kıyaslandığı âyette⁶⁷ karanlıklarda olduğu belirtilen kişi ile Ebû Cehil’in kastedildiğini belirten İbn Cüzey, bu ifadenin lafzının bundan geniş anlama sahip olduğunu belirtir.⁶⁸ Onun bu düşüncesinin arkasında “sebebin hususiliğine değil hükmün umumiliğine bakılır” yönündeki kuralın⁶⁹ yanı sıra âyetlerin aksine bir karine olmadığı müddetçe umumi anlamda tefsir edilmesi gerektiği görüşünde olan Endülüs tefsir geleneğindeki anlayış⁷⁰ yatmaktadır. Bununla birlikte İbn Cüzey’in düşünce sisteminde Kur’an’ın bağlamı dış bağlamdan önce geldiği için âyetlerin tefsirinde bağlamı esbâb-ı nüzûl rivayetine öncelemektedir.⁷¹ Bu sebeple bu örnekte rivayet olduğu halde bağlamı öne çıkarmış ve âyetin hükmünün bu özelliğe sahip tüm kişileri kapsadığı yönündeki âm görüşü tercih etmiştir.

⁶⁰ el-Enfâl 8/35.

⁶¹ el-Enfâl 8/47.

⁶² bk. Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360; Muhammed ‘Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî ‘ulûmi'l-Kur’ân* (Kahire: Matba’atü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1431), 1/106.

⁶³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/150, 167.

⁶⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/104, 136, 176, 229, 343, 344, 361.

⁶⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/169, 180, 182.

⁶⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/195.

⁶⁷ el-En’âm 6/32.

⁶⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/284.

⁶⁹ bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/107.

⁷⁰ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1-12-13; Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr vd. (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2000), 4/283.

⁷¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/53.

Endülüs tefsir geleneğindeki diğer müfessirlerde görüldüğü gibi⁷² tefsirinde peygamberlerin ismet sıfatına uygun yorum ve rivayetlere yer vermeyen İbn Cüzey'in esbâb-ı nüzûl rivayetlerini bu çerçevede değerlendiren yorumu tercih ettiği görülmektedir. Örneğin "Yüzünü ekşitip başını çevirdi."⁷³ âyetlerinin iniş sebebi olarak Hz. Peygamber'in Mekke'nin önde gelenlerine İslâm'ı tebliğ ederken Abdullah b. Ümmi Mektûm'un gelerek kendisine bir şeyler öğretmesini istemesi sebebiyle ondan yüz çevirip yüzünü ekşitmesine ilişkin rivayete yer veren İbn Cüzey, ardından İbn 'Atıyye (ö. 541/1447) ve Zemahşerî'nin bu âyetlerdeki zamir değişimlerinin (iltifat) olayın son derece kaba bir davranış olduğunu ifade ettiği yönündeki görüşüne yer verir. Devamında onun, bu ikisi dışındaki müfessirlerin belirttiği, âyetteki ifadelerin Hz. Peygambere yönelik bir ikram olduğu ve onun bu davranışı sebebiyle itaba maruz kalmaktan münezzeh olduğu yönündeki görüşün daha güzel olduğunu ifade etmesi⁷⁴ Endülüs tefsir geleneğindeki kutsal varlıklara yönelik tenzihi bakış açısının⁷⁵ yansıması olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu yaklaşımı sıkı biçimde bağlı kaldığı Zâhirî anlayıştan vazgeçmesine ve dolayısıyla ısrarla savunduğu görüşüyle çelişmesine neden olmuştur. Bu durum onun, tefsirinin girişinde tercih ile ilgili sıralamaya her zaman harfiyen uymadığını göstermektedir.

1.2.4. Muhkem-Müteşâbih

İbn Cüzey, tefsirinde içerikleri konusunda ona yakın görüş bulunan muhkem-müteşâbih âyetlerin⁷⁶ kapsamına değinmekle birlikte konuya ilişkin tüm görüşlere yer vermemektedir.⁷⁷ Müfessir, muhkemin anlamı açık, hükmü sabit; müteşâbihin ise te'vile muhtaç, hurûf-ı mukattaa gibi anlamı kapalı âyetleri kapsadığına ilişkin görüşü naklettikten sonra İbn Abbas'ın muhkem âyetlerin nâsîh, helal-haram; müteşâbihin ise mensûh, mukaddem-muahhar âyetler olduğu yönündeki görüşünü nakleder ve onun bu ifadesinin belirtilen görüşün temsilleri olduğunu ifade eder. İbn Cüzey'in bu konuda sadece İbn Abbas'ın rivayetini destekleyen görüşe yer vermesi onun İbn Abbas gibi müfessir sahabenin görüşlerini önceleyen tavrıyla bağlantılıdır. Bu durum onun, dolaylı olarak İbn Abbas'ın görüşünü tercih ettiği anlamına gelmektedir.

Bu ifadelerin devamında müteşâbih âyetlerin insanlar tarafından bili-

⁷² bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/624; 3/230; 4/67.

⁷³ 'Abese 80/1.

⁷⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/536-537.

⁷⁵ Bu konuda bk. Kaya, *Endülüs Tefsir Geleneğinde Eleştiri*, 543-549.

⁷⁶ Bu konuda bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 3/4.

⁷⁷ Konuyla ilgili bilgi için bk. Tuncay Başoğlu, "Muhkem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/42; Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/204-206; Erkan Yar, "Kur'an'ın Özgün ve Benzeşimli Ayetleri: Muhkem ve Müteşâbih", *Kader* 20/1 (30 Haziran 2022), 6-9.

nip bilinemeyeceği meselesine değinen İbn Cüzey, âyetteki *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* ifadesinin ayrı bir cümle olduğu görüşünü malum sigâ ile ilk olarak zikrettikten sonra bu ifadenin *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* ifadesine matuf olduğu yönündeki ikinci görüşü ise temriz (قیل) sigâsı ile nakleder. İbn Cüzey her iki görüşün de İbn Abbas tarafından nakledilmiş olduğunu belirtmekle birlikte Hz. Ebûbekir, Hz. Âişe ve Urve b. ez-Zübeyr'in ilk görüşte olduklarını ve bu görüşün daha çok tercih edildiğini belirterek⁷⁸ bu hususta çoğunluğun görüşünü⁷⁹ tercih etmektedir.

1.2.5. Nesih

İbn Cüzey, tefsir ilminde en çok tartışılan konulardan biri olan⁸⁰ ve "Şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılması" tanımını yaygınlık kazanan⁸¹ nesih konusunda da tercihte bulunur. İbn Cüzey neshin lafzen ve hükmen caiz olduğu ayrıca aklen ve şer'an gerçekleştiği görüşündedir.⁸² Haberlerde nesih olamayacağını belirten İbn Cüzey⁸³ "*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder*" âyetinin haber anlamlı olduğunu, haberlerde ise neshin cari olamayacağı için bu konuda doğru olanın âyetin muhkem olduğu yönündeki görüş olduğunu belirtir.⁸⁴ İbn Cüzey'in bu âyetin mensuh olup olmadığı tartışmasında reel düşünce biçimiyle hareket ettiği görülmektedir.

İbn Cüzey Müminlerle savaşılan müşriklerle savaşılmasının emredildiği el-Bakara sûresi 190. âyetin onlarla topyekûn savaşılmasının emredildiği et-Tevbe sûresi 36. ve onların buldukları yerde öldürülmelerinin emredildiği en-Nisâ sûresi 89. âyetle neshedildiği yönündeki görüşün, bu âyetin hükmünün muhkem olduğu görüşe göre daha çok tercih edildiği ve meşhur olduğunu⁸⁵ ifade ederek⁸⁶ dolaylı tercihte bulunur. İbn Cüzey'in el-Bakara sûresi 190. âyetin neshedilmesi hususunda cumhurun görüşünü tercih ettiği görülmektedir. İbn Cüzey'in nesih konusunda genel olarak akılcı tavra spesifik yorumlarda ise cumhurun görüşüne karine olarak başvurduğu gö-

⁷⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/136.

⁷⁹ Bu konuda bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 3/6; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 1/362; Mustafa Güven, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Müttesabihat Problemi ve Te'vil", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/5 (30 Mart 2021), 315-320.

⁸⁰ Bu konuda bk. M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele* (Konya: Kitap Dünyası, 2012), 77-126.

⁸¹ bk. Abdurrahman Çetin, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/579; neshe ilişkin diğer tanımlar için bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/30.

⁸² bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/78, 133, 153, 282, 439, 455, 468, 474; 2/81.

⁸³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/529.

⁸⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/384.

⁸⁵ Bu konuda bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü Hecr, 2001), 3/290.

⁸⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/107.

rülmektedir.

1.3. Kur'an Yorumuna İlişkin Tercihleri

İbn Cüzey Kur'an tarihi ve tefsir usulü konularının yanı sıra âyetlerin yorumuna ilişkin görüşler arasında da tercihte bulunur. Onun tercihte bulunduğu görüşlerin çoğu âyetlerin dilbilimsel yorumuna ilişkin olup ayrıca mezhebî ve fikhî yorumlar arasında da tercihte bulunmaktadır. Onun tefsirinde dilbilimsel yorumlara ağırlık vermesi, tercihlerinde de bu yorum türünün öne çıkmasına neden olmuştur.

1.3.1. Dilbilimsel Yorumlara İlişkin Tercihleri

İbn Cüzey'in, tefsirinde tercihte bulunduğu görüşlerin çoğu dilbilimsel tefsire ilişkindir. Bunda Endülüs tefsir geleneğinin yorum metodunu dilbilim merkezli oluşturmuş olması⁸⁷ etkilidir. O bu çerçevede kelime anlamı, iştikak ve sarfa ilişkin görüşler arasında tercihte bulunmakla birlikte onun dilbilimsel tefsire ilişkin tercihlerinin çoğu mensubu olduğu tefsir geleneğinin dilbilimsel tefsirde merkeze konumlandığı i'râba ilişkin olanlardır.

1.3.1.1. Kelime Anlamı

İbn Cüzey, kelime anlamına ilişkin her görüş arasında tercihte bulunmamakla birlikte⁸⁸ yer yer tercih ettiği anlamı ilk sırada nakledip diğerlerini temriz sigasıyla naklederek tercihini dolaylı olarak belirtir.⁸⁹ Onun böyle bir yönleme başvurmasının muhtemel sebebi tefsirinin ikinci mukaddimesinde alfabetik olarak çok sayıda Kur'an kelimesinin anlamına ilişkin bilgi vermiş olmasıdır. Zira onun mensubu olduğu Endülüs tefsir geleneğinde yorumda tekrardan kaçınmak bir metodoloji olarak benimsenmiştir.⁹⁰

Kur'an'daki bir kelimenin anlamına ilişkin sözlükteki temel ve yaygın anlam⁹¹ ile dilcilerin belirttiği anlamı esas alan İbn Cüzey,⁹² tefsirinde âyetteki bir kelimenin kapsamı hakkındaki görüşler arasında bu anlamların hepsinin kelimenin kapsamına girdiği gerekçesiyle tercihte bulunmamaktadır.⁹³ İbn Cüzey, bir kelimenin kapsamına giren anlamlar arasında bu konuda rivayet olması dışında tercihte bulunmaz. Örneğin Allah'ın "el-Vâhid" isminin tüm anlamlarının onun için caiz olduğunu belirten İbn Cüzey⁹⁴ "Sebe'" kelimesinin anlamı hakkında Arap kabilelerinden biri olduğu, bu kabilenin, soyundan geldiği babalarının ismiyle anıldığı daha sonra annelerinin ismiyle anıldığı, yaşadıkları yerin ismi olduğu şeklindeki görüşlere yer ver-

⁸⁷ bk. Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", 63.

⁸⁸ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/28, 29, 31, 34, 36.

⁸⁹ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/29, 332.

⁹⁰ Kaya, "Ebû Hayyân'ın el-Bahrü'l-Muhî'ti Çerçevesinde Tefsir İlminin Mahiyeti", 42.

⁹¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/560, 576.

⁹² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/566.

⁹³ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/371.

⁹⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/91.

dikten sonra onların yerleşim yerinin Şam ve Yemen arasında olduğu yönündeki rivayet sebebiyle ilk görüşün daha meşhur olduğunu belirtir.⁹⁵

İbn Cüzey kelimenin asıl anlamına ilişkin görüşler arasında tercihte bulunurken yer yer Endülüs tefsir geleneğinde etkin olan Zâhirî bakış açısına karine olarak başvurur. Örneğin علی kelimesinin “büyüklenmek” anlamına geldiğini belirten İbn Cüzey, “el-‘Aliyy” kelimesinin Allah’ın ismi olduğunu ve bu kökün celal ve azamet anlamı içerdiğini belirtir. Ardından bu kelimenin “Allah’ı, kendisine yakışmayan şeylerden tenzih etmek” anlamına geldiğine ilişkin görüşe temriz sigası ile değinen⁹⁶ İbn Cüzey’in, Allah, peygamberler ve melekler konusunda tenzihi bir bakış açısına sahip Endülüs tefsir geleneğine mensup bir müfessir olmakla birlikte kelimenin anlamı konusunda yer yer temel anlamı mezhebi bakış açısına tercih ettiği görülmektedir.

1.3.1.2. İştikak

İbn Cüzey tefsirinde ıstikaka ilişkin tercihlerde bulunmakla birlikte onun bu konudaki tercihleri çoğunlukla dolaylı olarak yaptığı görülmektedir. O, bu konuda tercih ettiği görüşü ilk sırada verirken diğer görüşleri ise daha sonra temriz sigasıyla nakletmektedir. Bu konuda dikkat çeken husus İbn Cüzey’in ele aldığı kelimenin harfleri ile kök kelime arasında tam bir uyumu gözetmesidir. Bu tutumu onun zâhirî anlayışa bağlılığıyla ilgilidir. Diğer Endülüslü müfessirler gibi zait harf olgusuna sıcak bakmayan⁹⁷ İbn Cüzey, kelimenin kökenine ilişkin görüşler hakkında da aynı tutumu takınmaktadır. Sözelimi معین kelimesinin “akan çok su” anlamını öncelediği görülen müfessir, bu kelimenin ‘ayn kökünden türediği ve mîm’in zait olduğu yönündeki görüşü temriz sigasıyla nakleder.⁹⁸ Yine “en-Nebe” kelimesinin n-b-e- kökünden türediğini ve haber anlamına geldiğini belirten İbn Cüzey, Arapçada tahfif için hemzenin terk edildiğini ifade eder. Bununla birlikte o, hemzeyi terk edenlere göre bu kelimenin yükseklik anlamındaki n-b-v kökünden türediğine ilişkin görüşü temriz sigasıyla naklederek⁹⁹ ilk görüşü dolaylı olarak tercih eder.

İbn Cüzey’in bazen kelimenin ıstikaki konusunda harf dizilimi yerine anlamı esas aldığı, bu yönüyle bazen genel kabulün dışındaki görüşü tercih ettiği görülmektedir. Örneğin “isim” kelimesinin kökünün Basralılara göre سمو kökünden geldiği ve lâmu’l- fiilinin vâv harfi olup düşürüldüğünü belirten İbn Cüzey, kelimenin kökeninin Kûfeli dilcilere göre “alamet” anlamındaki سمة kelimesinden geldiği bu durumda fâ’u’l-fiilinin mahzûf olduğunu

⁹⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/203.

⁹⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/32; benzer bir örnek için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/541.

⁹⁷ bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 4/204-205.

⁹⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/36.

⁹⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/37.

belirtir. Basralıların bu görüşünün delilinin kelimenin ism-i tasğir ve ism-i tafdil formlarında vâv harfinin açığa çıkması olduğunu belirten İbn Cüzey, ismin müsemmaya delalet etmesi açısından Kûfelilerin görüşünün anlamsal açıdan daha açık (azhar) olduğunu belirtir. Benzer bir yorumu lafzatullah için de yapan İbn Cüzey, bu kelimedeki elif ve lâm harflerinin kelimenin aslından olup mürtecel camit bir isim olduğu görüşünü önceler ve bu ismin üzerinde hazif ve idğam gibi dönüşümleri içeren diğer görüşlere temriz sigasıyla değinir.¹⁰⁰ İbn Cüzey bu tutumuyla farklı dil ekollerinin görüşlerini tercih ederek dildeki yetkinliğini ön plana çıkarsa da bu örnekte görüldüğü üzere konuya ilişkin net bir tavır takınmadığı için de yer yer çelişkili bir tavır sergileyebilmektedir.

1.3.1.3. Sarf

İbn Cüzey, tefsirinde kelimenin sarfına ilişkin muhtemel anlamlar arasında da tercihte bulunur. Örneğin Sâlih (a.s.) hakkında kurulan tuzak esnasında *قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ* ifadesindeki¹⁰¹ *تَقَاسَمُوا* fiilinin mazi fiil olma ihtimalinin zayıf olduğunu belirten İbn Cüzey, karine belirtmeden doğru olanın bu kelimenin emir fiil olduğu yönündeki görüş olduğunu ifade eder. Âyetin devamındaki “*Gece baskısıyla onu ve ailesini öldürelim, sonra velisine, ‘Biz Sâlih ailesinin öldürülmesi sırasında orada değildik, gerçekten doğru söylüyoruz’ diyelim*” cümlesinin geleceğe yönelik olması ve tekit ifadeleriyle gelmesi İbn Cüzey’in de tercih ettiği bu fiilin emir kalıbında olduğuna yönelik görüşü güçlendirmektedir. Âyetin devamındaki *مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ* cümlesindeki *مَهْلِكَ* kelimesinin mastar, ism-i zaman ve ism-i mekân olabilmesinin muhtemel olduğunu belirten İbn Cüzey, bu ihtimaller arasında doğrudan tercih yapmaz.¹⁰² Bununla birlikte onun, bu kelime hakkında ilk olarak mastar ihtimaline yer vermesi bu anlamı öncelediğini göstermektedir. İlk kelimenin morfolojisine yönelik müfessirlerin çoğunluğu da İbn Cüzey ile aynı kanaati taşımakla birlikte şahitlik bir olaya yönelik yapıldığından bu kelimenin mastar olduğu yönündeki görüş daha uygun gözükmektedir. Âyetteki “*Gece baskısıyla onu ve ailesini öldürelim...*” ifadesi bu kelime ile mastar anlamının kastedildiği yönündeki görüşü¹⁰³ desteklemektedir.

Bir diğer örnekte ise İbn Cüzey, ez-Zümer sûresi 69. âyetteki *الشُّهَدَاءِ* kelimesinin *شاهد* ve *شهيد* kelimelerinin çoğulu olabileceğini belirtir. Vaîd anlamı içermesi sebebiyle ilk ihtimali tercih eden İbn Cüzey, peygamberin şahit olarak nitelenmesinin daha uygun olduğu görüşündedir. Bu ihtimalde âyette şahit olanın Hz. Peygamber, şahit olunanların ise onun ümmeti olduğunu

¹⁰⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/43.

¹⁰¹ en-Neml 27/49.

¹⁰² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/133.

¹⁰³ bk. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/250-251.

belirtir.¹⁰⁴ Kelime sarf açısından iki ihtimale açık olmakla birlikte âyette peygamberler ve şahitlerden ayrı ayrı bahsedilmesinin yanı sıra atfın mufârakat ifade etmesi¹⁰⁵ sebebiyle bu kelimenin peygamberlere sıfat yapılması değil, onlardan ayrı kişiler olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Dolayısıyla İbn Cüzey'in bu kelimenin vaîd ifade etmesi açısından peygamberler için kullanılmasının daha uygun olduğu düşüncesinden hareketle yaptığı tercih hatalı görünmektedir. Bazı müfessirlerin âyette şahitlik yaptıkları belirtilen kişileri melekler olarak yorumlaması¹⁰⁶ bu hususu desteklemektedir. Ayrıca âyette النَّبِيِّ kelimesinin çoğul olması bu kelimeyle Hz. Peygamberin kastedildiği yönündeki görüş ile uyuşmamaktadır.

1.3.1.4. İ'râb

İbn Cüzey, tefsirinde Endülüs tefsir geleneğinde önemli bir yeri olan i'râba¹⁰⁷ da sıklıkla yer vermekte ve bu konuda tercihte de bulunmaktadır. İ'râba ilişkin farklı ihtimallerde temel belirleyici unsuru bağlam oluşturmaktadır. İbn Cüzey i'râba ilişkin değerlendirmelerinin çoğunda bu hususa riayet etmekle birlikte yer yer Kur'an'daki benzer âyetlere atıfta bulunarak tercihte bulunma yoluna da gitmektedir. Bu durum onun benimsediği zâhirî bakış açısının yansımasıdır. Örneğin el-Bakara sûresi 23. âyetteki فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِّن مَّنْ قَالُوا نَزَّلْنَا بِهَا مِثْلَهُ مِنْ مِثْلِهِ ifadesinde yer alan فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِّن مَّن قَالُوا نَزَّلْنَا بِهَا مِثْلَهُ مِنْ مِثْلِهِ ifadesine de dönebileceği yönündeki görüşe ikinci sırada ve temriz sigasıyla değinir. Zamirin kime döndüğü hususunun Yûnus ve Hûd sûrelerindeki benzer ifadelerle¹⁰⁸ açıklığa kavuştuğunu belirtir.¹⁰⁹ Bu noktada yapılması gereken âyetin bağlamına bakmak ve en uygun anlamı içeren ihtimali tercih etmek iken İbn Cüzey bu âyetteki tercihte farklı sûrelerde yer alan benzer ifadelere karine olarak başvurmuştur. Bu da onun nahve ilişkin yorumlarda Kur'an bütünlüğünü esas aldığını göstermektedir. Bu yaklaşımın arka planında da Endülüs tefsir geleneğine hâkim olan ve Kur'an metnini esas alan Zâhirî bakış açısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Cüzey cümlelerin sentaksına yönelik tercihlerinde anlamın açıklığına da karine olarak başvurur. Örneğin el-En'âm sûresi 3. âyetteki وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ "O göklerde ve yeryüzünde egemen olan Allah'tır." ifadesinde

¹⁰⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/274.

¹⁰⁵ Bu konuda bk. Hüseyin Dursun, "Arapça Atf Harflerinin İslam Hukuku İhtilaflarındaki Fonksiyonu ve Önemi", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 17 (2023), 177.

¹⁰⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî-Te'vilâtü Ehli's-sünne* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 8/109; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dârü't-Tûnusîyye, 1984), 24/67.

¹⁰⁷ bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/103; Kaya, "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhîr'i Çerçevesinde Tefsir İlminin Mahiyeti", 45.

¹⁰⁸ Bu ifade Yûnus sûresi 38. âyette مِثْلَهُ بِسُورَةٍ مِثْلِهِ şeklinde Hûd sûresi 13. âyette ise أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ şeklinde yer almaktadır.

¹⁰⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/58; benzer yorumlar için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/44, 95; 2/343.

في السَّمَاوَاتِ ifadesinin lafzatullâha müteallık olması durumunda Allah'ın yer ve göklerde hükümler olduğu anlamının anlaşıldığını, ikinci ihtimalde ise في السَّمَاوَاتِ ifadesinin mazhûf bir ism-i fâile müteallık olduğunu ve bu durumda Allah'ın, ilmiyle hükümler olduğu anlamının ortaya çıktığını belirtir. Allah isminin ilim, kudret ve hikmet gibi sıfatların hepsini kapsamaya yönüyle ilk yorumun tercihe şayan ve daha fasih olduğunu belirten İbn Cüzey âyetin siyakında Allah'ın ilminden bahsedilmesinin ikinci yorum için de tercih sebebi olabileceğini belirtir.¹¹⁰ İbn Cüzey'in her iki ihtimalin tercihe şayan olduğunu belirtmekle birlikte ilk ihtimali öncelemesinin arka planında bu yorumun takdire gerek duymaması, daha fasih ve kapsayıcı olmasının yattığı anlaşılmaktadır.

1.3.2. Mezhebî Tercihleri

İbn Cüzey, *et-Teshîl* tefsirinde mezhebî yorumlara çoğunlukla farklı ideolojilerin bir âyete yönelik yorumlarını ele alırken değinmektedir. Bununla birlikte az da olsa onun, tefsirinde bu minvalde müstakil yorumlar yaptığı görülmektedir. Tefsirinde genel olarak hak ehlinin mezhebi olarak tanımladığı Ehl-i Sünnet'in¹¹¹ görüşlerini ön plana çıkarma gayreti içerisinde olan İbn Cüzey¹¹² yer yer başka düşüncedeki mezheplerin görüşlerini de nakletmekte ve hatta bazılarını mensubu olduğu Sünnî düşünceden önce zikretmektedir.¹¹³ İtikadi olarak mensubu olduğu Eş'arî mezhebinin görüşlerini tercih ettiği görülen İbn Cüzey bu noktada her zaman net bir tavır sergilememektedir. O, bazen Eş'arîlerin görüşlerini diğer görüşlere öncelikle,¹¹⁴ bazen sadece bu anlayışın görüşünü nakleder. İbn Cüzey'in, el-Mâide sûresi 54. âyetinde değinilen Allah'ı sevdiği, Allah'ın da kendilerini sevdiği kavim ile Hz. Peygamber'in Ebû Musa el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) kavminin kastedildiği yönündeki hadisi¹¹⁵ naklettikten sonra Eş'arîlerin çoğunluğunu Yemen halkının oluşturduğunu belirterek âyette bu insanların kastedildiği şeklindeki yorumu ilk sırada yer vermesi¹¹⁶ mezhepçi bir tavır takındığını gösterdiği gibi onun Yemen asıllı Benî Kelb kabilesine mensup olduğu göz önünde bulundurulduğunda asabî bir tutum içerisinde olduğunu da göstermektedir. İbn Cüzey'in İmam Mâlik'in (ö. 179/795) istivanın malum, keyfiyetinin ise meçhul olduğu yönündeki ifadesine takdirle değinmesi¹¹⁷

¹¹⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/262; İbn Cüzey'in i'râba yönelik diğer tercihleri için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/285-286; 2/137, 2/288, 319, 354, 602.

¹¹¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/66.

¹¹² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/80, 286; 2/23, 38, 302.

¹¹³ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/443; 2/112, 212-213.

¹¹⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/204, 281, 315.

¹¹⁵ Bu hadise muteber hadis kitaplarında rastlayamadık. Bu hadis için bk. Abdurrahman Ebûbekr Celâleddin es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr-i bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 3/106-107.

¹¹⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/241.

¹¹⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/303.

onun, Mâlikî mezhebine olan bağlılığını da göstermektedir. Bu girişin ardından İbn Cüzey'in bazı başlıklardaki mezhebi tercihlerini incelemeye geçebiliriz.

1.3.2.1. Kulların Fiilleri

İbn Cüzey, tefsirinde kelâmî bir konu olan kulların fiilleri meselesine de değinir. Cebriyye, Eş'ariyye, Mu'tezile ve Mâtürîdiyye tarafından tartışılan temel başlıklar arasında yer alan bu konuda¹¹⁸ İbn Cüzey de farklı görüşler arasında tercihte bulunmuştur. وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ âyetinde¹¹⁹ konuya değinen İbn Cüzey, âyetteki mâ'ya ilişkin olarak bir grubun masdariyye anlamını öne sürdüğünü ve bu durumda anlamın "Allah sizi ve amellerinizi yarattı" şeklinde olduğunu, onlara göre bu âyetin kulların fiillerinin yaratılışıyla ilgili olduğunu belirttiklerini ifade eder. Mâ'nın mevsûle anlamında olduğunun da belirtildiğini ifade eden İbn Cüzey, bu durumda ise anlamın "Allah sizi ve (ellerinizle) yaptığımız putları yaratandır" şeklinde olduğunu, bu yorumun sözün siyakına ve putlara tapanlara karşı delil getirme yönünden daha uygun olduğunu belirtir. İbn Cüzey bu harfin nâfiye ve istifhâmiye olduğu yönündeki görüşleri ise batıl oldukları gerekçesiyle reddeder.¹²⁰ İbn Cüzey'in mezhepler arasında tartışmalı bir konuya kaynaklık eden bu âyeti mezhebî bir bakış açısıyla ele almayı âyetin bağlamı çerçevesinde yorumlaması onun mütekellim değil müfessir mantığıyla hareket ettiğini göstermektedir. O, bu âyetin tefsirinde ne mezhep taassubuna düşerek mensubu olduğu Eş'arî mezhebinin "Kulun amelinin yaratıcısının Allah olduğu" yönündeki görüşü¹²¹ ön plana çıkarmaya çalışmış, ne de aynı mezhebin mensubu Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi¹²² meseleye kelâmî açıdan yaklaşmıştır. Bu yaklaşım, Endülüs tefsir geleneğinde kelâmî tartışmalara mesafeli yaklaşılmasıyla¹²³ ilişkilidir. Bu âyetteki tercihe ilişkin dikkat çeken bir husus; İbn Cüzey'in tercih etmediği görüşü ilk sırada, tercih ettiği görüşü ise daha sonra vermesidir. Bu örnek onun, görüşleri naklettiği sıralamanın az da olsa değiştiğini göstermektedir. Bu durum her ne kadar onun tercihte takip ettiği genel yöntemi ile çelişiyor gibi görünse de âyete ilişkin yorumları bütüncül olarak okunduğunda onun bu yöntem değişikliğinin sebebi açıklığa kavuşacaktır. Zira Endülüs Tefsir Geleneğine bağlı diğer müfessirler gibi Tefsir ilmini temelde Arap dilbilimine ve siyaka dayalı bir eylem olarak

¹¹⁸ Bu konuda bilgi için bk. Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Fiil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/59-64.

¹¹⁹ es-Saffât 37/96.

¹²⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/238-239.

¹²¹ bk. Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Musa el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne* (Kahire: Dârü'l-Ensâr, 1397), 23-24.

¹²² bk. Fahreddin Muhammed b. Ziyâüddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî-Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 26/243-244.

¹²³ Bu konuda bk. Fatma Bayraktar Karahan, "Endülüs Emevîleri Döneminde Kelâm Karşıtlığının Sebepleri", *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 141-167.

gören İbn Cüzey bu iki veriye dayalı yorumları esas almakta ve tercih etmektedir. Müfessir, bir âyete ilişkin farklı yorumlar arasında tercih konusunda bu iki veri kendisine somut bir dayanak oluşturduğu için net bir tavır takınabilmektedir. İbn Cüzey ilkesel olarak ideolojik yorum yapmamaya özen göstermekle birlikte tefsirinde zorunlu hallerde/konjonktür gereği bu tür yorumlara değinme ve bu görüşler arasında tercihte bulunma ihtiyacı hissetmektedir. Müfessir, dilbilimsel bir temele dayanıyor gibi görünse de temelde ideolojik bir bakış açısıyla giderilmeye çalışılan bu âyetteki anlamında ihtilaf edilen kelimeyi ilk aşamada birçok âyette örneği görüldüğü gibi kelâmî tartışmalara değinmeden âyetin siyaki ve el-Enbiyâ sûresi 57. âyet¹²⁴/Kur'an bütünlüğü çerçevesinde "putlar" olarak tefsir etmiştir. Ardından âyetteki mâ'nın ideolojik okumaya tabi tutulması sonucu kelâmî konuya kaynaklık ettiğini açıkça ifade eden İbn Cüzey'in bu yaklaşım sonucu ortaya çıkan yorumun yanlışlığına dikkat çekmek için genel yönteminde farklı olarak tercih etmediği görüşe ilk sırada yer verdiği anlaşılmaktadır.

1.3.2.2. Vaîd

İbn Cüzey'in mezhebî görüşler kapsamında tercihte bulunduğu bir diğer konu ise birçok mezhep tarafından tartışılan fakat Mu'tezile'nin beş ilkesinden biri olarak şöhret bulan vaîd konusudur. Allah'ın, emir ve yasaklarına uymayan ve bazı günahlar işleyenleri ebedî bir ceza ile uyarması şeklinde tanımlanan bu kavram¹²⁵ hakkındaki tartışmalar İbn Cüzey'in gündeminde de yer almıştır. إِنَّ اللَّهَ لَا يُعْزِفُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيُعْزِفُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur"¹²⁶ âyetinin vaîd konusuna ilişkin son sözü söylediğini belirten müfessir, bu âyetin Ehl-i sünnet'in hücceti olduğunu ve Hâricîler, Mu'tezile ve Mürcie'nin görüşlerini çürüttüğünü belirtir. Ehl-i sünnet'in büyük günah işleyenlerin/asilerin durumunun Allah'ın dilemesine bağlı olduğu görüşünde olduğunu belirten İbn Cüzey, dilemesi durumunda Allah'ın o kişiye azap edebileceği veya kendisini bağışlayabileceğini ifade eder. Âyetin bu konuda kesinlik ifade ettiğini belirten İbn Cüzey, Hâricîlerin asilerin büyük yahut küçük olsun her türlü günahları sebebiyle kişiye azap edileceği, Mu'tezile'nin büyük günah işleyenin cezalandırılacağı şeklindeki görüşünü âyetteki مَا دُونَ ذَلِكَ ve Mürcie'nin ise âyetteki لِمَنْ يَشَاءُ ifadesinden hareketle asilerin tüm günahlarının bağışlanmasının

¹²⁴ Âyetin meâli şu şekildedir: "Sonra (içinden şöyle geçirdi): Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım."

¹²⁵ Bu konuda bilgi için bk. Ebü'l-Hasen Ahmed Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 134-137; Sönmez Kutlu, "Va'd-Vaîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/414-415.

¹²⁶ en-Nisâ 4/48.

mümkün olduğu; günahın imanla birlikte o kişiye zarar vermediği görüşünde olduğunu belirttiikten sonra bu görüşleri değerlendirir. **لَمْ يَشَأْ** ifadesinin tahsis içerdiğini belirten İbn Cüzey Mu'tezile'nin bu ifadenin kapsamına tevbe edenleri de dahil ettiğini; bununla birlikte âyetteki **لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ** ifadelerinde tevbe şartına yer verilmemesi sebebiyle Mu'tezile'nin te'vilinin uzak olduğunu belirtir. Mürcie'nin ise **لَمْ يَشَأْ** ifadesini olarak te'vil ettiğini, lafzın bu anlamı içermemesi ve Kur'an'da çok sayıda vaîd içeren âyet bulunması sebebiyle bu yorumun uzak olduğunu ifade eder. **لَمْ يَشَأْ** ifadesini Mu'tezile'nin günahkarlara, Mürcie'nin kafirlere, Ehl-i sünnetin ise kafirler ve günahları bağışlanmayacak kişiler olarak yorumladığını belirten İbn Cüzey, Ehl-i sünnet'in vaad ile ilgili âyetleri Müminler hakkında yorumladığını ve diğer mezheplerin aksine her iki konudaki âyetler arasında tearuz olmadığını belirtir.¹²⁷ İbn Cüzey'in diğer grupların yorumlarını eleştirerek dolaylı olarak Ehl-i Sünnet'in görüşünü tercih ettiği bu yorumunda dil ve mezhebi anlayışı birlikte göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Endülüs tefsir geleneğine mensup bir müfessir olarak tefsirde Zâhirî anlayışı benimseyen ve buna bağlı olarak takdir ile ulaşılan yoruma mesafeli yaklaşan İbn Cüzey'in, mensubu olduğu Eş'arî mezhebinin bu konudaki görüşünü¹²⁸ dolaylı olarak tercih ettiği görülmektedir.

1.3.2.3. Rü'yetullah

İbn Cüzey Allah'ın görülmesini ifade eden ve birçok mezhep tarafından tartışılan rü'yetullah konusunda¹²⁹ da tercihte bulunur. Konuya **وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ** âyetlerinin¹³⁰ tefsirinde değinen İbn Cüzey âyetteki "bakma"nın gözle yapılan bir eyleme karşılık geldiğini belirttiikten sonra bu iki âyetin inananların ahirette Allah'ı göreceklerine yönelik bir nas olduğunu ifade eder. Ehl-i Sünnet'in görüşünün bu yönde olduğunu belirten İbn Cüzey, Mu'tezile'nin ise bunu inkâr ettiğini ve âyetteki **نَاطِرَةٌ** kelimesini "beklemek" anlamında te'vil ettiklerini¹³¹ belirtir. **انتظر** fiilinin harf-i cersiz nesne aldığını belirten İbn Cüzey bu fiilin harf-i cerli kullanımının "gözle görmek" anlamına geldiğini belirtir. Bu kullanıma el-Yûnus sûresi 43. âyeti¹³² örnek gösteren İbn Cüzey, ayrıca bu konuda te'vile ihtiyaç duymayacak kadar açık sahih

¹²⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/194.

¹²⁸ Bu konuda bk. Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *Kitâbü'l-Lüma' fi'r-raddi 'alâ ehli'z-zeyğî ve'l-bida'* (Mısır: Matba'atü Mısır, 1955), 127-131.

¹²⁹ Bu konuda bilgi için bk. Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/311-314.

¹³⁰ el-Kiyâme 75/22-23.

¹³¹ bk. Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidit-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1987), 4/662-663.

¹³² Âyetteki ifade şöyledir: **وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ**

hadisin olduğunu ifade eder.¹³³ İbn Cüzey bu âyette doğrudan bir tercih ifadesi kullanmasa da Ehl-i Sünnet'in görüşünü öne çıkararak dolaylı tercihte bulunmakta ve bu tercihinin hadisle desteklenmektedir.

Rü'yetullah konusunu genelde Ehl-i Sünnet'in anlayışı çerçevesinde ele alan İbn Cüzey'in özelde ise mensubu olduğu Mâlikî mezhebinin görüşü çerçevesinde yorumladığı görülmektedir. *كَلَّا اِنَّهُمْ عَنْ رَحْمَتِ رَبِّهِمْ يَوْمِنَا لَمَحْجُوتُونَ* "Gerçek şu ki onlar, o gün elbette rablerinden mahrum kalacaklardır." âyetinde¹³⁴ kafirlerin Allah'tan mahrum kalacaklarının ifade edildiğini belirten İbn Cüzey, inananların ise onlar gibi olmayacağını belirttiğini; İmam Mâlik ve Şâfiî'nin bu âyetle Müminin ahirette Allah'ı göreceği konusunda delil getirdiğini Mu'tezile'nin ise âyeti Allah'ın rahmetinden uzak olmak şeklinde yorumladığını¹³⁵ belirterek¹³⁶ dolaylı olarak mensubu olduğu mezhebin görüşünü tercih eder.

1.3.3. Fıkhi Tercihleri

İbn Cüzey, tefsirinde fikhî konularda da tercihte bulunur. O, bu konulardaki tercihinin net bir ifadeyle yapmamakla birlikte onun çoğunlukla ilk önce zikretmesinden¹³⁷ yahut sadece o konuda İmam Mâlik'in¹³⁸ ya da Mâlikî mezhebinin¹³⁹ görüşüne yer vermesinden İmam Mâlik'in görüşlerini tercih ettiği görülmektedir. Örneğin İbn Cüzey'in, bismelenin el-Fâtiha sûresinden bir âyet olup olmadığı hususundaki tartışmada İmam Mâlik'in, bismelenin en-Neml sûresindeki âyet hariç ne el-Fâtiha'dan ne de diğer sûrelerden bir âyet olduğu yönündeki görüşü öncelediği, diğer görüşlere ise daha sonra değindiği görülür. Müfessir, İmam Mâlik'in bu görüşünü Hz. Peygamber'in "Bana benzeri ne Tevrat'ta ne İncil'de ne de Kur'an'da bulunan bir sûre indirildi" dedikten sonra el-Fatiha'yı besmelesiz okuduğu¹⁴⁰ ve yine onun Allah'ın, "Namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm. Kul 'el-Hamdülillahi Rabbi'l-âlemîn' der..."¹⁴¹ ifadesine besmelesiz başlamasını delil olarak gördüğü yönündeki rivayetleri nakleder. Bununla birlikte onun, İmam Şâfiî'nin delil olarak kullandığı Hz. Peygamberin, Fatiha'yı besmele ile okuduğu, İbn Abbâs'ın Mushafta her sûreyi besmele ile yazdığı yönündeki

¹³³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/514; benzer bir yorum için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/552.

¹³⁴ el-Mutaffifîn 83/15.

¹³⁵ Zemaşerî, âyette kafirlere yönelik onların konumlarının düşüklüğünü ifade amaçlı temsil olduğu görüşündedir. bk. Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 4/722.

¹³⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/549.

¹³⁷ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/129, 192, 193, 208, 235, 248, 252, 361; 2/41, 252-253, 358, 405, 446, 549 vd.

¹³⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/184, 226.

¹³⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/80, 325; 2/193.

¹⁴⁰ Tirmizî'nin es-Sünen'indeki "Sevâbü'l-Kur'an" babında geçtiği yönünde akademik çalışmalarda da yer alan bu hadisi bulamadık. Ayrıca Tirmizî'nin eserinde böyle bir bab da bulunmamaktadır. Benzer bir hadis için bk. Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Tefsîru'l-Kur'an", 1.

¹⁴¹ bk. Muhammed b. İsâ b. Sevra Tirmizî, *Sahîhu süneni't-Tirmizî* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2000), "Tefsîru'l-Kur'an", 2.

rivayetleri naklettiği ve bu rivayetler hakkında herhangi bir değerlendirilmede bulunmadığı görülmektedir. İbn Cüzey namazda besmelenin okunup okunmayacağı konusunda da aynı yöntemi takip etmektedir.¹⁴²

İbn Cüzey yer yer fikhî konularda mezhebinin görüşlerini tercih etse de onun, mensubu olduğu mezhebin her görüşünü gözü kapalı kabul eden bir müfessir olmadığı da ortadadır. Nitekim onun zaman zaman Mâlikî mezhebinin bazı görüşlerinin yanlışlığına işaret ettiği¹⁴³ ve hatta bazı görüşlerini eleştirdiği¹⁴⁴ görülmektedir. Müfessirin, zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerini öncelemesi¹⁴⁵ ve hatta o görüşleri tercih etmesi¹⁴⁶ bu tespiti güçlendirmektedir.

1.3.4. Kıraat Tercihleri

Tefsirinde bazen farklı kıraatlerin arasını telif eden İbn Cüzey¹⁴⁷ bu konuda da tercihte bulunur. Kıraatte kelâmın güzelliğini göz önünde bulunduran İbn Cüzey¹⁴⁸ kıraat ilminin hadis ilmi gibi rivayete dayandığını ve bu konudaki rivayetlerin sağlam olması gerektiğini belirtir. Endülüs coğrafyasında kullanılması ve Medine ehlinin kıraati olması sebebiyle Nâfi'in (ö. 117/735) kıraatini esas aldığını belirtir.¹⁴⁹ İbn Cüzey, tefsirinde Nâfi'in kıraatini öncelese de bir kelimedeki farklı okuyuşlar arasından onun kıraatini tercih noktasında kesin bir ifade kullanmamaktadır.¹⁵⁰

İbn Cüzey'in, tefsirinde meşhur olması sebebiyle cumhurun kıraatini tercih ettiği de görülür.¹⁵¹ Onun bu tercihinin arka planında mensubu olduğu Mâlikî mezhebinin kurucusu olduğu İmam Mâlik'in bu yöntemi benimsemesinin yattığı anlaşılmaktadır. Zira o, tefsirinde yer yer kıraat tercihinde İmam Mâlik'in Medine ehlinin ameline verdiği öneme dikkat çekmektedir.¹⁵² İbn Cüzey'in tefsirinde Nâfi'in bazı okuyuşlarına ilişkin eleştirilere değinmesi¹⁵³ onun bu konuda da mutaassıp bir tavır takınmadığını göstermektedir.

İbn Cüzey'in çeşitli gerekçelerin rol oynadığı kıraat tercihleri de bulunmaktadır. Örneğin o, el-Fâtiha sûresindeki مالك kelimesini cumhurun elifsiz olarak ملك şeklinde okuduğunu, Âsım (ö. 127/745) ve Kisâ'nin (ö. 189/805) ise مالك مجيء يوم الدين ve مالك الأمر يوم الدين takdirinde elifle okuduğunu

¹⁴² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/42-43.

¹⁴³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/71.

¹⁴⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/597.

¹⁴⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/191.

¹⁴⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/207; diğer fikhî tercihleri için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/191, 228.

¹⁴⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/339; 2/185, 492.

¹⁴⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/260.

¹⁴⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/10.

¹⁵⁰ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/183.

¹⁵¹ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/267.

¹⁵² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/40.

¹⁵³ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/385.

belirttikten sonra cumhurun kıraatinin üç gerekçeden ötürü tercihe şayan olduğunu belirtir:

Birincisi: “el-Melik”, “el-Mâlik” kelimesinden daha üstün bir anlamı ifade eder. Her insan malının maliki olarak nitelense de “el-Melik” insanların efendisi anlamına gelir.

İkincisi: *وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ*.¹⁵⁴

Üçüncüsü: Bu kıraatin hazfi gerektirmemesi. Diğer kıraatin mezkûr takdiri gerektirdiğine dikkat çeken İbn Cüzey, cumhurun kıraatindeki izafetin ittisâ' kabilinden olduğunu ve zarfın mef'ûlü bih konumunda değerlendirildiğini belirtir. Zarfiyyet durumunda takdirin *المملك في يوم الدين* meful konumunda ise *ملك الأمور يوم الدين* şeklinde olduğunu ifade eden İbn Cüzey, ikinci anlamda hazf olduğunu belirtir. Her iki kıraati içeren hadislerin bulunduğu dikkat çeken İbn Cüzey, “Melik” kıraatinin çeşitli şekillerde nakledildiğini ve bu kıraatlerin şaz olduğunu belirtir.¹⁵⁵

İbn Cüzey'in, tefsirinde âyetteki bir kelime hakkındaki kıraat farklılıklarında âyetin sonrasıyla anlamsal bütünlüğü daha iyi sağladığı gerekçesiyle yaygın kıraat yerine şâz kıraati tercih ettiği de görülür. Örneğin el-En'âm sûresi 57. âyetteki *يُنْفِضُ الْحَقَّ* ifadesindeki fiilin bu haliyle kıssaların doğru biçimde anlatıldığı anlamını içerdiğini belirten İbn Cüzey, fiilin *يُنْفِضِي* şeklinde de okunduğunu, bu kıraatin sonra gelen “hükmedenlerin en hayırlısı” şeklinde tefsir ettiği *وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ* ifadesine uyumu sebebiyle tercihe şayan olduğunu ifade eder.¹⁵⁶ Tefsirinin girişinde Nâfi'in kıraatini tercih edeceğini belirten İbn Cüzey'in, bu âyetteki fiili *يُنْفِضُ* şeklinde okuyan Nâfi'in kıraatini¹⁵⁷ esas almayarak lafzı değil anlamı ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu da onun konuya bir kıraat âlimi gibi değil, müfessir bakış açısıyla yaklaşımını göstermektedir.

SONUÇ

Tercih insan hayatının hemen her alanında olan bir olgudur. İslâmî ilimlerde de yer bulan tercih Tefsir ilminde de yer bulmuştur. Geçmişten günümüze birçok müfessir tefsirinde farklı yorumlar arasında tercihte bulunmaktadır. Tefsirde tercihi gerekli kılan temel husus bir âyetin yorumu konusunda ortaya çıkan ihtilaflardır. Bu ihtilafların arasının bulunmasının mümkün olmadığı yahut bir karine sebebiyle bir görüşün diğerine ağır bastığı durumlarda tercih kaçınılmaz olmaktadır. Tefsirinde tercihe yoğun bi-

¹⁵⁴ el-En'âm 6/73; İbn Cüzey bu âyette mülkün Allah'a ait olduğunu belirtmesinin “el-Melik” ismine uygun olduğunu ifade etmek istemektedir.

¹⁵⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/46.

¹⁵⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/272.

¹⁵⁷ “el-Kırââtü'l-Kur'âniyye”,

<https://www.nquran.com/ar/index.php?group=tb1&tpath=2&sorano=6&ayano=57>, 'Ardu Kırââtü'l-Kurrâ' fî Sûrati'l-En'âm, (Erişim 29 Haziran 2024).

çimde başvuran müfessirlerden biri de Endülüs tefsir geleneğine mensup İbn Cüzey'dir. Onun çatışmacı bir ortamda yaşaması ve çok yönlü bir âlim olması tefsirde tercih olgusuna sıklıkla başvurmasında etkilidir. İbn Cüzey, tefsirde tercihi sıklıkla uyguladığı gibi bu konudaki kuralları sistematik olarak ortaya koyan ilk müfessir olması açısından da önemli bir şahsiyettir. İbn Cüzey ve eserinin tefsirde tercih konusunda önemli bir yeri olmasına rağmen ülkemizde bu konuda akademik bir çalışma yapılmaması bu makalenin kaleme alınma sebebini oluşturmaktadır.

İbn Cüzey'in tefsirde tercih konusunda ortaya koyduğu kuralların çoğunda mensubu olduğu Endülüs tefsir geleneğinin bakış açısının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelenekte Kur'an yorumunda Zâhirî bakış açısının etkili olması İbn Cüzey'in tercihlerinde de temel kriter olmuştur. Bu gelenekte Arap dili, fıkıh ve kıraate ağırlık verilmesi onun tercihlerinde de bu alanlara yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu bakış açısına bağlı olarak İbn Cüzey'in tercihlerinde Kur'an bütünlüğü, zahir anlam, âm anlam, rivayetler ve mezhebi mensubiyet başta olmak üzere birçok kriter rol oynamaktadır.

İbn Cüzey'in, tefsirinde Kur'an tarihi, tefsir usulü, Kur'an yorumu ve kıraate ilişkin tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Kur'an tarihine ilk ve son inen âyetler hakkında tercihte bulunan İbn Cüzey'in bu konuda yaygın görüşü tercih ettiği görülmektedir. Tefsir usulüne ilişkin tefsir-te'vil ayırımına ilişkin tercihte bulunan İbn Cüzey bu konuda mensubu olduğu Zâhirî düşünce biçiminden hareketle tefsirin zahir anlam, te'vilin ise zahir anlamın dışındaki yorum biçimi olduğu yönündeki ayırımı tercih eder. İbn Cüzey'in esbâb-ı nüzul ile muhkem-müteşâbih âyetler konularında İbn Abbas'a isnat edilen görüşü tercih etmesi onun bu konuda rivayetleri önemsemesinin yanı sıra rivayetleri nakleden kişinin tefsir ilmindeki yetkinliğini önemsendiğini de göstermektedir.

İbn Cüzey'in rivayete dayalı usul ilimlerine ilişkin tercihlerinde özellikle yaygın rivayeti esas aldığı görülmektedir. Bu bağlamda onun âyetlerin Mekkî-Medenî oluşunu belirleme konusunda bu kriteri esas aldığı görülmektedir. İbn Cüzey müteşâbihatın bilinemeyeceği konusunda görüldüğü üzere rivayete dayalı olmayan hususlarda ise çoğunluğun görüşünü tercih eder. Bu da onun Endülüs Tefsir Geleneğinin tipik bir özelliği olan rivayet-dirayet birlikteliği ilkesini tefsir usulü alanındaki tercihlerinde de başvurduğunu göstermektedir.

İbn Cüzey'in nesih konusunda orijinal denilebilecek bir yaklaşımı bulunmaktadır. Kur'an'da neshi caiz gören İbn Cüzey'in neshin kapsamını müşriklerle savaş konusuyla sınırlı tuttuğu görülmektedir. Bu durum onun çatışmacı bir coğrafya olan Endülüs'te yaşamış olmasıyla açıklanabilir. Cebelitârik yakınlarındaki Tarîf'te yaptığı savaşta şehit düşen İbn Cüzey'in cihada yatkın yapısının nesih konusunda onun sadece bu konuya yoğunlaşmış olmasında etkili olduğu ifade edilebilir.

İbn Cüzey, tefsirinde Kur'an yorumuna ilişkin Endülüs Tefsir Geleneğinde temel yorum biçimi olarak başvurulan dilbilimsel yorumlara ağırlık vermektedir. Bu sebeple onun bu yöndeki tercihlerinin çoğunluğunu da dilbilimsel yorumlara ait olanlar oluşturmaktadır. Bu çerçevede tefsirinde sarf, iştikak ve îrâba ilişkin tercihlerde bulunan İbn Cüzey'in Endülüs tefsir geleneğinde Kur'an metnini korumanın bir aracı olarak görüldüğü için ağırlıklı olarak îrâba ilişkin tercihte bulunduğu görülmektedir. Müfessir, Zâhirî bakış açısına bu konudaki tercihlerinde de karine olarak başvurmakta; takdir gerektirmeyen, çoğunluğun tercih ettiği yahut yaygın olan anlamları tercih etmektedir.

İbn Cüzey'in, uygulamaya dayanan ilimlere ağırlık verilen Endülüs Tefsir Geleneğine bağlı olarak tefsirinde yer yer kıraat ve fıkhi yorumlar arasında da tercihte bulunur. Fıkhi konularda çoğunlukla mensubu olduğu Mâlikî mezhebinin görüşlerini tercih ettiği görülen İbn Cüzey'in bu konuda mutaassıp bir tavır takınmadığı da görülmektedir. Tefsirinde kıraate ilişkin tercihler de yapan İbn Cüzey'in Nâfi'î'nin kıraatini esas alıp tercihlerini bu yönde yapmakla birlikte onun bazı okuyuşlarına ilişkin eleştirilere değinmesi kendisinin bu konuda mutaassıp bir tavır takınmadığını göstermektedir. Bununla birlikte o, takdiri gerektirmeyen ve başka bir âyetle desteklenen kıraatleri tercih etmektedir. Kıraatlere bir kıraat âlimi gibi yaklaşmayan İbn Cüzey yer yer anlamsal bütünlüğü daha iyi sağladığı gerekçesiyle şaz kıraati de tercih etmektedir. Bu da onun kıraatler konusunda şekil ve anlamı önemseyen düalist bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte bu konuda Kur'an bütünlüğünü öncelediğini göstermektedir.

İbn Cüzey'in tefsirde tercihe ilişkin ortaya koyduğu bu ilkeler salt âyetler arasındaki ihtilafları gidermenin ötesinde Kur'an yorumunda ideolojik yorumunda önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Tefsirinde kelâmî yoruma çok az yer veren İbn Cüzey mensubu olduğu Endülüs Tefsir Geleneğinde dilbilim, fıkıh ve kıraat merkezli yorum anlayışı ile ulaşılmaya çalışılan bu amaç, bu yorumlar arasında doğruya en yakın yorumu tercih ederek bir adım daha yaklaşmıştır. İbn Cüzey Tefsirde tercih konusunda belirlediği bu ilkelere büyük oranda sadık kalmakla birlikte mensubu olduğu Endülüs Tefsir Geleneğindeki kutsal varlıklara yönelik aşırı tenzihi bakış açısı ile dolaylı da olsa Ehl-i sünnetin görüşünü öne çıkarma gayreti içerisinde olması tercihlerinde her zaman belirlediği ilkelere bağlı kalamadığını; az da ideolojik eğiliminin etkisinde kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte bu etki onun Tefsirde tercih konusunda ortaya koyduğu çabaya gölge düşürmemektedir.

Tercih olgusu Tefsirde tedvin döneminden itibaren uygulanmakla birlikte bu olgunun ilkeleri hakkında tefsirinin mukaddimesinde sistematik biçimde bilgi veren ilk müfessir İbn Cüzey'dir. Müfessir, bu açıdan tefsir tarihinde bir önemli bir yere sahiptir. İbn Cüzey bu ilkelere bağlı kalarak tefsirde tercihin nasıl uygulanacağı konusunda tefsir araştırmacılarına da

yol göstermektedir. İhtilafın çokça yer aldığı ve bazılarının telif edilemediği Tefsir ilminde onun sunduğu bu ilkeler âyetler hakkındaki kafa karışıklıklarının ortadan kalkmasına ve belki de İslâm dünyasındaki fikir ayrılığının azalmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

İbn Cüzey'in *et-Teshîl* adlı eseri ülkemizde Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* tefsiri başta olmak üzere birçok tefsire kaynaklık etmiş olmasına ve Tefsirde tercih olgusu açısından akla ilk gelen eser olmasına rağmen bu konuda akademik bir çalışmanın yapılmamış olması bir eksikliklerdir. Eserin bu yönünü ele alan bu çalışmanın İbn Cüzey ve *et-Teshîl* tefsiri hakkında bir eksikliği gidermesi ve farklı çalışmalara vesile olması ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- 'Ardu Kırâati'l-Kurrâ' fi Sûrati'l-En'âm. "el-Kırââtü'l-Kur'âniyye". <https://www.nquran.com/ar/index.php?group=tb1&tpath=2&SORANO=6&AYANO=57>, ts. Erişim 29 Haziran 2024.
- el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürrü'l-kâmine fi a'yânî'l-mi'eti's-sâmine*. 6 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, 1972.
- Aydın, Atik. "Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 271-293.
- Başoğlu, Tuncay. "Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi". 31/42-44. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bekiroğlu, Harun. *Kur'an Yorumunda Fıkıh Usûlünün İşlevi*. Ankara: Araştırma Yay., 2020.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dîmeşk: Dârü İbn Kesîr, 1993.
- Ceran, Zeynep. "Kur'an Ayetleri Işığında Tarihin Tekerrür Probleminin Değerlendirilmesi". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2016), 9-31.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâ'în, 1987.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/579-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Demir, Recep. "Tefsirde İhtilâf Olgusu ve Tercih İlkeleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2021), 1-35.
- Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Divleki, Celalettin. "Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler". *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (2004), 1-20.
- Dursun, Hüseyin. "Arapça Atıf Harflerinin İslam Hukuku İhtilaflarındaki Fonksiyonu ve Önemi". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 17 (30 Aralık 2023), 171-206. <https://doi.org/10.47502/mizan.1370129>
- Durur, Mehmet Ali. *Abdullah İbn Abbâs'ın Kur'an'ı Tefsiri ve Tefsirde Dilbilimsel Tercihleri*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-'Attâr vd. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000.
- Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Külliyât Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lüğaviyye*. thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî. Mısır: Müessesetü'r-Risâle, 1431.

- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Musa. *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*. Kahire: Dârü'l-Ensâr, 1397.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *Kitâbü'l-Lüma' fi'r-raddi 'alâ ehli'z-zeyji ve'l-bida'*. Mısır: Matba'atü Mısır, 1955.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed 'Avvid Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Cevâhiru'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Reşid Rıza el-Kabbânî. Beyrut: Dârü lhyâi'l-'Ulûm, 1986.
- Gürel, Ramazan. "Kur'an-ı Kerim'de Tercih İfade Eden Kavramlar Işığında 'Tercihle Bulunma' Olgusunun Eğitici Yönleriyle Analizi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2013), 217-252.
- Güven, Mustafa. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Müteşabihat Problemi ve Te'vil". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/5 (30 Mart 2021), 293-321. <https://doi.org/10.17540/hy.v3i5.93>
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî. 8 Cilt. Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harbî, *Nahhecü'l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî fi't-tercih beyne'l-akvâli't-tefsiriyye -dirâse nazariyye tatbikiyye-*. Riyad: Merkezü Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2010.
- Harbî, Hüseyin b. Ali Hüseyin. *Kavâ'idü't-tercih 'inde'l-müfessirin dirâse, nazariyye, tatbikiyye*. Riyad: Dârü'l-Kâsım, 1996.
- Hatîb, Ahmed Sa'd. *Mefâtihu't-tefsîr -Mu'cem şâmil limâ yehümmü'l-müfessiru ma'rifetehu min usûli't-tefsîr ve kavâidih ve mustalahâtih ve mühimmâtih*. 2 Cilt. el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Sa'ûdiyye: Dârü't-Tedmüriyye, 2010.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Cüzey. *Takrîbu'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed el-Muhtâr b. eş-Şeyh Muhammed el-Emîn eş-Şinkîfî. Medine, 2002.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl*. thk. Muhammed Sâlim Hâşim. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1995.
- İbn Fâris, Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-lügâ*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dârü'l-Fikr, 1979.
- İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti 'ulemâi'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr. Kahire: Dârü't-Türâs, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed. *el-Meselû's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. 4 Cilt. Kahire: Dârü'n-Nahda, ts.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasen Ahmed. *Şerhu usûli'l-hamse*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Kâfiyeci, Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman. *et-Teyisîr fi kavâ'id-i 'ilmi't-tefsîr*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Karahan, Fatma Bayraktar. "Endülüs Emevîleri Döneminde Kelâm Karşıtlığının Sebepleri". *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 141-167. <https://doi.org/10.28949/bilimname.447178>
- Karpat, Işıl - Aktuğlu, Ayşen. "Tüketiciler Markaları Nasıl Tercih Ediyor? (Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma)". *Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2006), 43-59.
- Kaya, Eyyüb Said. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/519-535. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kaya, Mehmet. "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît'i Çerçevesinde Tefsir İlminin Mahiyeti". *Tefsir İlminin Mahiyetine Yaklaşımlar -Klasikten Çağdaş Döneme*. 21-52. ed. Enes Büyük. İstanbul: Kitâbî Yayıncılık, 2023.
- Kaya, Mehmet. *Endülüs Tefsir Geleneğinde Eleştiri -Bahru'l-muhît Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Kaya, Mehmet. "Kur'an'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Tevil ve Çeşitleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (27 Eylül 2018), 123-165.

- <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/39916/473670>
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1993.
- Kutlu, Sönmez. "Va'd-Va'id". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Makarrî, Ahmed Muhammed et-Tilmisânî. *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endelüsi'r-ratib*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tefsîru'l-Mâtürîdî-Te'vilâtü Ehli's-sünne*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Özel, Ahmet. "İbn Cüzey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/406-407. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Şükrü. "Tercih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/484-487. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özsoy, Ömer. "Tefsirin Açmazı Kur'an'ı Başka Zamanlara Konuşturmak". *Kur'an'ı Anlama Yolunda Kuramer Konferansları-I*. 61-70. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Öztürk, Mustafa. *İlahi Hitabın Tefsiri*. 3 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Parlatır, İsmail vd. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: TTK Basımevi, 8. Basım, 1998.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ziyâüddîn er-. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî-Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-. *Menhecü'l-medreseti'l-Endelüsiyye fi't-tefsîr-sifâtuh ve hasâisuh*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1997.
- Sağır, Cenkan. *Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler ve Karar Verme Sürecinde Etiğin Önemi: Uygulamalı Bir Araştırma*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Süyûtî, Abdurrahman Ebûbekr Celâleddîn es-. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr-i bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Süyûtî, Abdurrahman Ebûbekr Celâleddîn es-. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. 4 Cilt. el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Sa'ûdiyye: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-'Âmme, 1974.
- Şentürk, Mustafa. "Endülüs Tefsîr Kültürü". *Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 11/21 (01 Ocak 2012), 53-72. <https://doi.org/10.14395/jdiv81>
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Abdillâh. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1414.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min 'ilmi'l-usûl*. thk. eş-Şeyh Ahmed 'Azv 'Înâye. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1999.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*. Konya: Kitap Dünyası, 2012.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*. 24 Cilt. Kahire: Dârü Hecr, 2001.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali İbnü'l-Kâdî et-. *Mevsû'atü keşşâf-i istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevra. *Sahîhu süneni't-Tirmizî*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2000.
- Yapıcı, Asım - Zengin, Zeki Salih. "İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003), 173-206.
- Yar, Erkan. "Kur'an'ın Özgün ve Benzeşimli Ayetleri: Muhkem ve Müteşâbih". *Kader* 20/1 (30 Haziran 2022), 1-22. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1104319>
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşâbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/204-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Said. "Fiil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/59-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yeşilyurt, Temel. "Rü'yetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1987.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1957.
- Zürkânî, Muhammed 'Abdülazîm ez-. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Matba'atü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1431.

📄 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

👤 Yazar(lar) / Author(s): Mehmet Kaya.

➡ Çıkar Çatışması / Conflict of Interests: Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan eder(ler). / The authors declare that they have no competing interests.